

קידושין טז

משה שווערד

1. ספר דבר יעקב

ג' ובשטר: מנלן אמר עולא אמר קרא אם אחרת יקח לו הקישה הכתוב לאחרת מה אחרת מקניא בשטר אף אמה עבריה מקניא בשטר – הרמב"ן והשיטה והריטב"א מקשים תינה אמה העבריה עבד עברי מנלן. ותירצו דילפינן מהיקש שהוקש עברי לעבריה.

✓ ומקשים הרמב"ן והשיטה והתורא"ש שדוקא מכרוהו ב"ד הוקש ולא מוכר עצמו. ובשלמא למאן דיליף שכיר ילפינן מוכר עצמו בגז"ש ממכרוהו ב"ד אבל למאן דלא יליף גז"ש דשכיר שכיר קשה. וכן מקשה רע"א.

2. ספר דבר יעקב

ה' דאיתמר שטר אמה העבריה מי כותבו ר"ה אמר אדון כותבו רב חסדא אמר אב כותבו – כתב השיטה שלפי ר"ה אדון כותבו משום שהוקש לאחרת [לשטר קידושין] ולכן אית ליה דין שטר קידושין שבעינן כתיבה לשמה. ולרב חסדא שסבר אב כותבו א"צ כתיבה לשמה.

החזו"א [סימן קמח] כתב דלכאורה לפי ר"ה שאדון כותבו יהיה בו פסול שלא לשמה ומחובר וטלי גיטך מעל גבי קרקע, מיהו אפשר דלא ילפינן לענין זה דלא שייך אלא באיסורים, ועבד עברי עיקרו ממון.

3. עצמות יוסף מסכת קידושין דף טז עמוד א

אדרבא חזקה הוה ליה לרבוויי. יש לדקדק דהתם לא שייך שטר, דממי הקנה, ומשום הכי חזקה דוקא מהני, אבל במקום דשייך שטר לעולם דקני, מידי דהוה אאשה שכן מוציא וכו'. [1] ונראה דבחזקה נמי צריך שיאמר לו לך חזק וקני, ובגר לא שייך, ואפילו הכי מהני, כמו כן היה ראוי שאם רצה לכתוב לו אני זוכה לעצמי בקרקע זו דמהני, ואפילו הכי לא מהני ביה כי אם חזקה, אלמא חזקה עדיפא וק"ל.

4. חידושי הריטב"א מסכת קידושין דף טז עמוד א

אדרבה חזקה הוה ליה לרבוויי שכן קונה בנכסי הגר, פירוש מה שאין כן בשטר שאינו קונה בנכסי הגר מיהת אע"פ שקונה בשאר נכסים, ואינו נכון דשאני התם דלא שייך שטרא, [2] והכי פירושו חזקה קנייה אלימתא היא שקונה במקום שאין דעת אחרת מקנה.

5. תוספות רי"ד על קידושין דף טז א

באישות מיהא לא אשכחן. [1] נראה לי דלא גרסינן ליה, דמה אישות שייך גבי אמה העבריה, [2] אי משום דהיא בת ייעוד, והרי גם עבד עברי ילפינן מינה. אלא הכי גרסינן, להכי אהני אם אחרת:

6. חידושי הריטב"א מסכת קידושין דף טז עמוד א

[3] ופרקינן באישות מיהא לא אשכחן. פ"י וכח דשטר עדיף דעביד מעשה באישות בין לאיסור בין להיתר.

7. תוספות מסכת קידושין דף טז עמוד א

לימא ליה באפי תרי זיל - תימה אמאי פריך גמרא לימא ליה באפי תרי זיל אמאי לא פריך ויפקירנו שהרי אפילו עבד כנעני שגופו קנוי יצא בהפקר לשמואל דאמר המפקיר עבדו יצא לחירות וא"צ גט שחרור בפ' השולח (גיטין דף לח.) ולמה לי שטרא ואפילו למ"ד (שם): דהמפקיר עבדו יוצא לחירות וצריך גט שחרור היינו משום הפקעת איסור כדי להתירו בבת ישראל וא"כ בע"ע למה לי שטרא דבלאו הכי מותר וי"ל דאין ה"נ ומיהו לא הוה קשה למה לי שטרא ליפקוה בהפקר דפשיטא דיש יציאות אחרות לבד משטר אלא הכי קשיא ליה אף כשבא להוציאו בשטר למה לי שטר אותו לשון הכתוב בשטר דהיינו הרי את בן חורין הרי את לעצמך כדתנן בהמגרש (שם דף פה:): אותו לשון עצמו יאמר לו בע"פ = בעל פה = דס"ד דאין צריך אלא מחילה כמו מחילת חוב בעלמא ולבסוף דמסיק ע"ע גופו קנוי לשון הכתוב בשטר אין מועיל בעל פה.

8. חדושי הרמב"ן על מסכת קידושין דף טז/א

זאת אומרת עבד עברי גופו קנוי והרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול. יש מפרשים דהכי קאמר עבד עברי גופו קנוי לגבי הרב שמחל על גרעונו שאינו מחול, אבל לא שיהא גופו קנוי למילי אחרוני, שהרי אין ידו כיד רבו במציאה ובעירוב ובפדיון מעשר כדאיתא במציעא (י"כ א'), ותימא הוא היכן מצינו קנין מעשה ידו שאינו יוצא במחילה בלא שטר, שאפילו כנעני צריך טבילה ואם קדם וטבל לשם בן חורין קנה עצמו בן חורין, **אבל כך נראה לי דכיון דשני קניניו הן בעבדות, אחד קנין ממון והוא קנין דמעשה ידיו, ואחד קנין איסור שהוא אוסרו בבת ישראל ופוטרו ממקצת מצוות, וקנין הגוף הזה הוא המצריכו גט חירות ואינו נפקע בדיבור, דומה לקנין אישות שהוא צריך גט להתירו, וממנו הוא למד, לפיכך אמרו שאף עבד עברי יש לרבו בו קנין איסור, שהרי מתירו בשפחה כנענית, ואין קנין איסור נפקע בלא גט, בין באישות בין בעבדות, הילכך הרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול אלא הוה ליה כמפקיר עבדו שצריך גט שחרור,** וכן קנין הגוף האמור בפ' השולח על זה הדרך הוא ופירשתי שם...

9. ספר דבר יעקב

י"ז אמר רבא זאת אומרת עבד עברי גופו קנוי - כתבו הרמב"ן והר"ן והרשב"א והריטב"א שאין הכוונה שגופו קנוי כמו עבד כנעני, שדוק עבד כנעני ידו כיד רבו ולכן מציאתו לרבו משא"כ עבד עברי אין ידו כיד רבו ויכול לזכות במציאה לעצמו [כ"מ יב].
הרמב"ן והריטב"א והרשב"א מבארים שיש בעבד עברי שני קנינים, קנין ממון וקנין איסור [כמו שיש בעבד כנעני], קנין ממון למעשה ידיו וקנין איסור המתירו בשפחה כנענית, וקנין איסור נחשב

לקנין הגוף, ולכן כשהאדון מוחל מהני מחילתו על חלק הממון שבעבד ולא על חלק הקנין איסור.

10. ספר דבר יעקב

טז אמר רבא זאת אומרת עבד עברי גופו קנוי - הקה"ח [סימן רמא-ג] מביא מהמהר"ק שכתב דמחילה מהני רק על החוב ולא על ממון שהוא בעין. וביאר דזה הדיון כאן בגמ' בה"א הגמ' למדה שעבודת העבד עברי הוי כחוב ושיעבוד בעלמא ששייך עליו מחילה [וכן מבואר ברש"י ד"ה למה]. ומשני דגופו קנוי, וא"כ הוי כממון בעין שלא שייך עליו מחילה אלא בעינן הקנאה.

כתב השו"ע [סימן סז-ט] הבא לפדות משכוננו שביד שמעון ואמר כבר מחלת לי, לא אמר כלום דדוקא על חוב שייך מחילה אבל הכא כיון שיש ביד חבירו חפץ [משכונן] לא שייך לשון מחילה אלא לשון מתנה. וכתב הגר"א [ס"ק סז] מקור מדבריו הגמ' כאן שלא מהני מחילה לעבד עברי שגופו קנוי.

11. תוספות מסכת קידושין דף טז עמוד א

והרב שמחל על גרעונו - אבל אם לא היה גופו קנוי היתה מחילה מועלת ויש לדקדק מכאן דמחילה לא בעי קנין ומיהו יש לדחות דכיון שהוא מוחזק בגופו אין לך קנין גדול מזה.

12. שיעורי ר' שמואל קידושין דף טז עמוד א

(רו) בגדר יציאות דמיתת האב ומיתת האדון: בגמ' אמר ר"ל אמה העבריה קונה את עצמה במיתת האב מרשות אדון מק"ו וכו', והקשה המהרי"ט אמאי איצטריך ק"ו תיפוק ליה מסברא דהא לאב גופיה לא היה זכות בבתו אלא עד מיתתו. א"כ במיתתו נפסק גם כח האדון דמה מכר האב כל זכות שהוא זוכה בה, וכן הקשו האחרונים בהא דלעיל ד' ע"א ילפינן מקרא דבגרות מוציאה מרשות האדון, ואמאי בעי קרא אהכי, והרי לאב עצמו אין זכות בבתו לאחר בגרות.

והיה אפשר לומר בזה, דהא דבגרות ומיתת האב מוציאין מרשות האב אינו משום דלכתחלה אין לאב זכות בבתו אלא עד בגרות או עד מיתה, דודאי דלאב יש זכות עולמי בבתו, אלא דבגרות ומיתת האב הוו הפקעה מרשות האב, וממילא כשמכר את בתו לאמה שוב לא היו מפקיעים מרשות האדון, אי לאו קרא דבגרות מוציאה מרשות אדון, ולכן הכא בעי ר"ל למילף בק"ו דמיתת האב מוציאה מרשות אדון...

13. ספר דבר יעקב

הו ואם איתא ניתני נמי מיתת האב - הפנ"י
מקשה איך היא יכולה לזכות בהענקה במיתת האב,
הרי היא קטנה ואין זכיה לקטן. ובשלמא לפי שיטת
התוס' [סנה' סח:] שבדעת אחרת מקנה קונה
מדאורייתא נחא, אבל לפי שיטת רש"י קשה.
הפנ"י מתרץ שבשכר פעולה יש לקטן זכיה
מדאורייתא.

הדרכ"ד כתב דמנא לן שהיא צריכה לזכות
בהענקה, אולי הוי כמו חובל בקטן דיעשה לו סגולה
[ב"ק פז:]. וכ"כ הדבר שמואל בשם הגר"ח שמו"ב
ז"ל.

בש"י ר' דוד [אות תיט] כתב שיהיה חייב לתת
לה ההענקה לכשתגדל ויהיה לה יד לזכות.

14. ספר דבר יעקב

יזן מי ששילוחו מעמך יצא בורח ויוצא בגרעון
כסף שאין שילוחו מעמך - פירש"י אין שילוחו
מדעתך אלא מאליהן.

בש"י ר' שמואל [אות ריט] מבאר אע"פ שגם
כשש ויובל יוצא בעל כרחו של האדון, התם הוי
מדיני העבדות שבשש או כיוכל השלים העבדות,
משא"כ בגרעון כסף שלא השלים העבדות.

וכתב המנ"ח [מצוה מב-יד אות ד] שאם יוצא
בגרעון כסף מרעון רבו חייב להעניק לו.

הרמב"ם [עבדים ג-יד] כתב היוצאים בגרעון
כסף אין מעניקין להם, שנאמר וכי תשלחנו חפשי
מעמך, וזה לא שלחו חפשי אלא העבד נתן דמים
שנשאר לו לעבוד בהם. וכתב בש"י ר' דוד [אות
תו] דלפי טעם הרמב"ם אין חילוק בין גרעון בעל
כרחו של אדון לגרעון מדעתו.

יחן ר"מ אומר בורה אין מעניקין לו דאין שילוחו מעמך אבל יוצא בגרעון כסף ומעניקין לו – רש"ש] ששילוחו מעמך – רש"י מפרש דיוצא בגרעון כסף הוי שילוחו מעמך כיון שהאדון מקבל הגרעון ומשלחו. וכתב הרש"ש אע"פ שהגרעון הוא בעל כרחו של האדון, מ"מ אינו חל עד שהאדון יקבל הכסף, וקבלתו גרמה שישתחרר.

המקנה מקשה דכל אדם ימכור עצמו ויצא מיד בגרעון כסף בעל כרחו של האדון כדי ליטול הענקה ט"ו סלעים, ובשלמא לפי שיטת ראב"ע [לקמן יז]: בעינן שנתברך הבית בשבילו ואם לא נתברך א"צ

לתת הענקה, אבל קשה לפי שיטת ת"ק שס"ל שמעניקים לו בכל מקרה.

ולפי השיטה [הנ"ל אות טו] שכתב דהיוצא בגרעון כסף מעניקים לו לפי חשבון, א"כ אם יצא אחר יום אחד לא יקבל הענקה.

המקנה מתרץ דאין ב"ד כופין על הענקה, והיא מצוה על האדון מדין צדקה [כמ"כ הש"ך הנ"ל טו. אות ג] ואם האדון יראה שנעשתה הערמה באמת אינו מצווה ליתן.

(יט) דתניא מניין לבורח שחייב להשלים – החזו"א [סימן קמח] והדברי יחזקאל [סימן מב-ב] דנים האם בזמן הבריחה יש לעבד עברי בורה דין עבד שמותר בשפחה, או דבזמן הבריחה אינו נחשב כעבד.

הדבר"י מביא מהסמ"ג שכתב דבזמן בריחתו אסור בשפחה, ומדברי הרמב"ם [עבדים ג-ג] משמע שמותר בשפחה.

ולאחר תורתו בזמן שמשלים, י"ל שיש לזה דין עבדות ולכן מותר בשפחה, וכ"כ בחי' ר' אריה לייב [סימן לא-ו].

קידושין טז-ויציאת מצרים

1. חנוכת התורה פרשת בשלח

טו) בפסוק ויושע ה' ביום ההוא וגו'. הנה בפסוקים הללו רבו הדקדוקים ואי אפשר לפורטם. ויש לפרש דהנה העולם מקשים מדוע לא אמרו ישראל שירה תיכף כשיצאו ממצרים. וצריך לומר דהנה איתא בגמרא במסכת קידושין דף ט"ז ע"ב דעבד שברח לפני שש צריך להשלים השש שנים אבל אם מת האדון אינו צריך להשלים.

והנה ידוע שישראל יצאו ממצרים קודם הזמן של ארבע מאות שנים. אם כן הוה דינם כמו עבד שברח לפני שש וצריכים להשלים. אך כשראו שמתו המצרים אם כן אזי נשתחררו לגמרי. משום הכי לא אמרו שירה תיכף בשעת יציאה. וזהו שאמר הכתוב ויושע ה' ביום ההוא דייקא את ישראל מיד מצרים. פירוש היום היה להם הישועה ולא קודם לכן משעת היציאה. ומפרש הכתוב במה היתה הישועה דוקא היום ולא מקודם. משום וירא ישראל את מצרים מת וגו' אם כן פטורים הם מלהשלים כנזכר לעיל ואז דייקא אמרו שירה בשמחה רבה:

2. דף על הדף קידושין דף טז עמוד ב

בגמ': וכי תשלחנו יכול שאני מרבה בורח ויוצא בגרעון כסף תלמוד לומר וכי תשלחנו חפשי מעמך מי ששילוחו מעמך יצא בורח ויוצא בגרעון כסף שאין שילוחו מעמך.

איתא במדרש (ילקוט שמעוני, רח), 'אמר להם (פרעה למשה ואהרן) קומו צאו, אמרו לו, וכי גנבים אנחנו, בבוקר אנו יוצאין, אמר, הרי מתו כל מצרים, שנאמר, כי אמרו כולנו מתים, אמרו לו, ומבקש אתה לכלות את המכה הזו ממך, אמור הרי אתם ברשותכם, הרי אתם עבדיו של הקדוש ברוך הוא. התחיל פרעה צות, לשעבר הייתם עבדי, אבל עכשיו, הרי אתם בני חורין הרי אתם ברשותכם!

וצריך להבין, לאיזה צורך הכריחו משה ואהרן את פרעה לשלח את ישראל, מדוע לא יצאו בני ישראל על כרחו של פרעה, שלא בטובתו.

וביאר בפרשת דרכים (דרוש ה'), דהנה הבטיח הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו (בראשית טו, יד) 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול'. ואותה ביזה, נראה שהיתה מדין הענקה, ומבואר בגמרא שאין דין הענקה לבורח, שעבד שברח מאדונו פטור האדון מלהעניק לו משום שאין שילוחו מעימך. מעתה מבואר היטב מדוע הכריחו משה ואהרן את פרעה לשלח את ישראל, ולא יצאו בעל כרחו. משום שכל ביזת מצרים תלויה היתה בזה, אם ישלחם יזכו בביזה, ואם יברחו לא יזכו.

ואולם הגאון רבי חיים שמואלביץ בספרו שיחות מוסר (תשלא, ה), אמר על דברי הפרשת דרכים, שדברי הלכה לחוד, ודברי אגדה לחוד, ואם כי שכל דברי האגדה דברי תורה הם, ביאורם הוא לפי דרך הפשט, ולימדונו רבותינו, שדרך ההתבוננות וההעמקה בדברי חז"ל שונה בהלכה ואגדה, וקיבלנו שלא לערב הלכה באגדה, כשם שאין לבאר הלכה בדברי אגדה.

אמנם כונת משה ואהרן בזה היתה, כפי שמצינו אצל נח, שאמר שאינו יוצא מן התבה אלא ברשות, וכן מצינו אצל חנניה מישאל ועזריה, כן ישראל לא יצאו ממצרים אלא ברשות פרעה, ואף שבודאי היה יכול ה' להוציאם בעל כרחו של פרעה, וגם בימי החושך היו יכולים לצאת, מכל מקום מצד מידת דרך ארץ, חייבים לצאת ברשותו של פרעה.